

УДК 159.942

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.4-1.25>**Д. П. Лисенко**ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ В МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИНАХ

У статті розглянуто роль і місце довіри в міжособистісних відносинах, умови її виникнення та динаміку розвитку; наведено чинники, що визначають актуальний рівень довіри та її формально-динамічні характеристики.

Наголошено, що довіра відіграє важливу роль у міжособистісних відносинах, виступаючи головною умовою формування позитивних взаємин. Довірчі взаємини характеризуються комфортністю спілкування, взаєморозумінням, психологічною близькістю та безпекою.

Розкрито зміст чинників, що визначають актуальний рівень міжособистісної довіри. Зроблено висновок, що найбільш значущими детермінантами довіри у взаєминах є ціннісні орієнтації, оцінки та настанови суб'єктів; безпека вчинків і поведінки об'єкта щодо суб'єкта; упевненість у надійності іншої людини.

Проаналізовано динаміку розвитку довіри в міжособистісних відносинах. Зроблено висновок, що процес формування довіри до іншої людини невід'ємно пов'язаний із генезою міжособистісних відносин. Перший рівень міжособистісної довіри залежить від суб'єктних і об'єктних чинників та характеризується аналізом доступних для сприйняття соціально-психологічних характеристик партнерів із взаємодії, формуванням раціональної та емоційної готовності до здійснення довірчих дій. Другий рівень у структурі довіри залежить від контекстуальних і ситуативних чинників. На третьому рівні відбувається оцінка дій людини, що виправдовує або не виправдовує довіру. Велике значення має правильна причинна інтерпретація поведінки об'єкта довіри суб'єктом.

Ключові слова: довіра, взаємодія, спілкування, міжособистісні відносини, об'єкт, суб'єкт, фактори, характеристики, детермінанти, динаміка.

Постановка проблеми. Необхідною передумовою задоволення потреб людини є взаємодія з іншими людьми, однією з найважливіших форм якої є спілкування. У процесі спілкування досягається взаєморозуміння, зростає здатність прогнозувати поведінку один одного в тих або інших обставинах [1, с. 6]. На думку багатьох дослідників, кожному актові людської взаємодії завжди притаманна відповідна міра довіри. К. Хорошилова наголошує, що комунікативні процеси взаємодії людей неможливі без довіри, адже саме довірче спілкування є основою всіх можливих шляхів зближення людини з людиною [2, с. 12]. Польський психолог Є. Мелибруда підкреслює, що «довіра породжує у відповідь довіру <...>. Довіра – завжди ризик, без якого немає справжнього взаєморозуміння» [3, с. 113]. Довіра виступає головною умовою формування позитивних міжособистісних відносин: довірчі взаємини зменшують психологічні бар'єри під час спілкування, допомагають людині швидше адаптуватися, пристосуватися до оточення. Отже, актуальним для сучасної психологічної практики є вивчення процесу формування довіри в міжособистісних відносинах, умов її виникнення та закономірностей функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема довіри в міжособистісних відносинах висвітлена у працях як закордонних (Г. Джонс і

Дж. Джордж, Д. Гамбетта, Н. Луман, А. Алексєєва, І. Антоненко, О. Бодальов, Є. Ільїн, А. Купрейченко, М. Обозов, Т. Скрипкіна), так і українських дослідників (Н. Василець, С. Ворожбит, Н. Єрмакова, В. Кравченко, О. Лашко, Г. Циганенко). Значущість довіри як соціально-психологічного феномену в міжособистісних відносинах беззаперечна. Проте недостатньо висвітленими залишаються питання формування відносин довіри в системі міжособистісних взаємин, умов їх виникнення та закономірностей функціонування.

Мета статті – здійснити аналіз ролі і місця, умов виникнення та динаміки розвитку довіри в міжособистісних відносинах.

Виклад основного матеріалу. Процес посередньої взаємодії між людьми може бути описаний за допомогою поняття «міжособистісні відносини». На думку Є. Ільїна, міжособистісні відносини – це відносини, що складаються між окремими людьми. Вони часто супроводжуються переживанням емоцій, відображають внутрішній світ людини [4, с. 194]. Відмінною рисою міжособистісних відносин є наявність взаємності, відповідного ставлення. С. Духновський зауважує, що термін «міжособистісні» вказує не тільки на те, що суб'єктом відносин виступає інша людина, але й на взаємну спрямованість відносин людей, що відрізняє міжособистісні відносини від таких

видів, як самоставлення, ставлення до предметів, міжгрупові відносини [5, с. 9]. Учений зазначає, що термін «взаємини» можна вважати синонімом міжособистісних відносин, оскільки неможливо уявити міжособистісні відносини без взаємин між людьми [5, с. 11].

Загальним у більшості визначень поняття «міжособистісні відносини», що вживається у психологічній літературі, є наявність спільної діяльності, яка є провідною як для початку відносин, так і для їх подальшого розвитку. Спільна діяльність визначає характер відносин між людьми, особливості їхнього сприйняття та розуміння один одним, міжособистісну комунікацію [5, с. 11]. Взаємини ґрунтуються на певних спонуканнях (інтерес, розуміння необхідності взаємодії, співпраці, спілкування), включають ту чи іншу поведінку, мають чуттєво-емоційне забарвлення. Вони припускають пізнання суб'єкта відносин, а також прояв волі (витримку за відсутності взаєморозуміння, володіння собою в конфліктній ситуації) [6, с. 23]. Складниками міжособистісних відносин виступають: «Я» – бажане і усвідомлене суб'єктів відносин, суб'єктивна позиція людини, її життєвий досвід, а також поведінкові характеристики [5, с. 13].

Людське спілкування обов'язково супроводжується певною мірою міжособистісної довіри. Узагальнюючи напрацювання вчених, які досліджували різні аспекти міжособистісних відносин, І. Балущий зауважує, що між рівнем їхнього розвитку та рівнем довіри суб'єктів вбачається прямо-лінійна залежність: чим більш розвинені відносини між індивідами, тим більшою мірою індивіди довіряють один одному; чим більша міра довіри проявляється індивідами один до одного, тим глибші відносини виникають між ними [7, с. 24]. Саме довіра є системоутворюючим чинником спільності «Ми», тобто необхідною умовою встановлення зв'язку між людьми, незалежно від того, здійснюється цей зв'язок у спільній діяльності, під час вирішення завдань чи в інших ситуаціях [8, с. 188]. Водночас спільна діяльність, з одного боку, неможлива без довіри, з іншого – сприяє встановленню довірчості у відносинах. За допомогою довіри людина здійснює орієнтування в соціальному оточенні та фіксацію свого положення серед інших людей, встановлюючи, таким чином, певний тип спілкування, відносин і взаємодії з ними [6, с. 42]. Є. Ільїн наголошує, що довіра до іншого надає людині можливість збереження стійких позитивних відносин з партнером, а ситуативна довіра іншій людині – забезпечує оптимальну конструктивну взаємодію в межах окремої ситуації [9, с. 52]. Отже, процес формування довіри до іншої людини невід'ємно пов'язаний з ґенезою міжособистісних відносин.

У міжособистісних відносинах ступінь прояву довіри суб'єкта (хто довіряє) об'єктові (кому довіряють) залежить від низки чинників і умов. Чинники,

що визначають актуальний рівень довіри, дослідники поділяють на [10, с. 35, 39; 11, с. 39]:

- суб'єктні, які визначаються особливостями суб'єкта довіри (рівень базисної довіри (тип особистості), досвід довіри, зовнішні та внутрішні характеристики, як постійні, так і тимчасові (стан емоційної і когнітивної сфери, стан здоров'я));

- об'єктні, які стосуються об'єкта довіри з урахуванням особливостей їхньої суб'єктної перцепції (зовнішні і внутрішні, постійні і тимчасові, атрибутивні і випадкові);

- чинники середовища, що включають відносно постійні умови зовнішнього середовища, які впливають на рівень довіри;

- ситуативні, що характеризують змінні умови середовища, які впливають на актуальний рівень довіри в поточній ситуації.

Розрізняють кількісні та змістовні характеристики довіри в міжособистісній взаємодії [4, с. 42–43]. До кількісних характеристик довіри належать:

- а) міра (ступінь) – кількісна величина довіри іншій людині (повна довіра, висока довіра, низька довіра);

- б) парціальність – повнота довіри іншій людині (наприклад, довіра професійним якість в поєднанні з недовірою до її людських якостей);

- в) динамічність – збільшення або зменшення рівня довіри залежно від дій (поведінки) іншої людини.

Змістовними характеристиками довіри є:

- а) вибірковість змісту – характеризує об'єм інформації, яку суб'єкт довіряє іншій людині;

- б) безпека – характеризує потенційні наслідки довіри іншій людині (наскільки безпечним для суб'єкта довіри є його відкритість);

- в) значущість довіри – ситуативна корисність.

Разом із чинниками, що впливають на актуальний рівень довіри у взаєминах, варто зазначити й найбільш значущі детермінанти довіри. Важливими детермінантами довіри в міжособистісних відносинах є ціннісні орієнтації, оцінки та настанови суб'єктів. Низка науковців вказують на наявність взаємозв'язку між схожістю ціннісних орієнтацій та формуванням відносин довіри. На думку Л. Гозмана, близькість соціальних установок астанов, ціннісних орієнтацій та поглядів позитивно впливає на розвиток атракції на початковому етапі розвитку відносин між людьми [12, с. 63–64]. М. Обозов зазначає, що наявність схожості в ціннісних орієнтаціях викликає більшу згоду між людьми в їхньому відношенні тавленні до світу, інших людей, самих себе [13, с. 73]. А. Алексеева зауважує, що одним із найбільш вагомих аспектів прояву довіри в міжособистісних відносинах є почуття впевненості щодо цінностей іншої людини [14, с. 23]. Подібної думки дотримується І. Балущий, який уважає спільність між

людьми в ціннісно-смысловій сфері необхідною умовою розвитку довіри в системі міжособистісних відносин [7, с. 64]. Інші дослідники наголошують на значущості ціннісних орієнтацій у регуляції поведінки суб'єкта і зазначають, що вони є основою оцінки навколишньої дійсності та детермінують схильність особистості до певної соціальної активності [15, с. 252]. Г. Джонс і Дж. Джорж зазначають, що цінності забезпечують стандартами довіри, якої люди намагаються досягти під час взаємодії з іншими: індивіди переносять власну систему цінностей на партнерів в очікуванні відповідної поведінки останніх [16, с. 532].

Другою детермінантою довіри є безпека вчинків, поведінки об'єкта щодо суб'єкта [7, с. 64]. Дотримання визначених норм і правил взаємодії, виконання зобов'язань сприяють формуванню в суб'єкта впевненості в безпеці об'єкта відносин. Реальна або потенційна небезпека у взаєминах деструктивно впливає на рівень довіри між індивідами, призводить до конкурентної поведінки та конфліктів.

Третьою вагомою детермінантою довіри у взаєминах дослідники вважають упевненість у надійності іншої людини [14, с. 23]. Почуття впевненості щодо об'єкта довіри формується здебільшого на основі спільного досвіду попередньої взаємодії, а також на основі позитивних характеристик та відгуків про нього. Персоніфікованими маркерами надійності зазвичай виступають передбачуваність, чесність, порядність і компетентність людини, яка сприймається. Цікавою є думка Ю. Ельстера, який виокремлює чотири підстави для встановлення надійності партнера: минулу поведінку, стимули, знаки та сигнали [17, с. 355–356]. Під минулою поведінкою мається на увазі виконання зобов'язань, чесність, утримання від брехні. Стимули передбачають віддавання переваги виконанню взятих зобов'язань, підтриманню репутації, утриманню від порушення встановлених норм через усвідомлення наслідків імовірної втрати довіри та застосування певних санкцій. Знаки (справедливо або помилково) характеризують соціально-психологічні особливості індивідів: стать, вік, національність, суспільно-професійний статус тощо. Сигнали являють собою форми поведінки людини, що свідчать про надійність.

Аналізуючи динаміку міжособистісної довіри, П. Штомпка виділяє первинний і вторинний рівні цього феномену [18, с. 177–198]. Спочатку довіра до іншої людини формується на основі первинного імпульсу довіри. На цьому етапі визначальне значення належить характеристикам зовнішності та поведінки об'єкта довіри, а також його статусним і соціально-рольовим позиціям. Схожої думки дотримується Л. Гозман, який зазначає, що на перших етапах спілкування людей найбільший вплив мають відкриті для спостереження характеристики

людини: соціально-демографічна належність, символи соціального статусу тощо. Головною серед цих характеристик є зовнішність, ступінь фізичної привабливості, поведінкові патерни [12, с. 45, 61–63]. На думку вченого, зазначені характеристики є детермінантами атракції, яка виникає за принципом схожості. Л. Гозман припускає, що віддання переваги схожим людям пов'язане з намаганням гарантувати собі психологічну безпеку та комфортність спілкування: людина в такому разі більш зрозуміла та передбачувана.

Надалі, на думку П. Штомпки, набувають значення такі чинники, як репутація, відгуки інших, рекомендації. Первинний імпульс довіри залежить також від соціальних уявлень, настанов, стереотипів і упереджень стосовно різних соціальних груп. На думку О. Бодальова, стереотипи, які актуалізуються у свідомості особи, відіграють важливу роль під час формування враження про іншу людину, особливо за наявності інформації про суспільно-професійний статус особистості, що оцінюється [1, с. 130–132]. Соціальна роль, що приписується людині, позначається на наборі якостей, якими наділяють її люди. Водночас суттєву роль у процесі сприйняття соціально-рольової позиції об'єкта довіри будуть відігравати еталони-вимоги, сформовані в людини протягом життя. О. Бодальов зауважує, що у процесі пізнання людьми один одного вони виконують функцію «мірила» для оцінювання інших людей: відбувається процес порівняння рівня розвитку окремих якостей особистості з вимогами конкретного виду діяльності [1, с. 120–121, 159–160]. Отже, перший рівень міжособистісної довіри залежить від суб'єктних і об'єктних чинників та характеризується аналізом доступних для сприйняття соціально-психологічних характеристик партнерів із взаємодії, формуванням раціональної й емоційної готовності до здійснення довірчих дій.

Вторинний рівень у структурі довіри, за П. Штомпкою, залежить від контекстуальних і ситуативних чинників, які сприяють або перешкоджають довірі. Важливими чинниками є також повнота та доступність інформації про учасників взаємодії, наприклад, ясний і чіткий статус іншої людини, прозорість структури та діяльності організації.

П. Штомпка зазначає, що наступний (третинний) рівень у структурі довіри вже будуватиметься не на враженнях або імпульсах, а на раціональному оцінюванню дій людини, що виправдовує або не виправдовує довіру. Важливу роль на цьому етапі відіграє власне інтерпретація суб'єктом причин і мотивів поведінки об'єкта довіри – каузальна атрибуція. Загальна схема, що розкриває структуру процесу каузальної атрибуції, була запропонована Е. Джонсом і К. Девісом [19, с. 26]. Згідно з їхніми уявленнями, індивід у приписуванні причин поведінки іншій людині йде від наслідків реальної пове-

дінки, яка спостерігається, до аналізу її внутрішніх детермінант, особистісних якостей, що лежать в основі такої поведінки. Ланцюг причинно-наслідкових висновків включає низку елементів: наслідки – поведінка (дія) – знання і здібності – наміри – властивості особистості. Учені зазначають, що саме в такій послідовності відбувається пізнання однією людиною причин поведінки іншої. На нашу думку, у процесі сприйняття іншої людини причинна інтерпретація її поведінки індивідом суттєво впливає на динамічність довіри: рівень довіри може збільшуватись або зменшуватись.

Висновки. Отже, довіра відіграє важливу роль у міжособистісних відносинах, виступаючи головною умовою формування позитивних взаємин, своєрідним фундаментом і невід’ємним атрибутом людського спілкування. Довірчі взаємини характеризуються комфортністю спілкування, взаєморозумінням, психологічною близькістю та безпекою.

Актуальний рівень міжособистісної довіри визначається суб’єктивними, об’єктивними, ситуативними чинниками та чинниками середовища. Найбільш значущими детермінантами довіри у взаєминах є ціннісні орієнтації, оцінки та настанови суб’єктів; безпека вчинків та поведінки об’єкта щодо суб’єкта; упевненість у надійності іншої людини.

Процес формування довіри до іншої людини невід’ємно пов’язаний із генезою міжособистісних відносин. Перший рівень міжособистісної довіри залежить від суб’єктивних і об’єктивних чинників та характеризується аналізом доступних для сприйняття соціально-психологічних характеристик партнерів із взаємодії, формуванням раціональної та емоційної готовності до здійснення довірчих дій. Другий рівень у структурі довіри буде залежати від контекстуальних і ситуативних чинників. На третьому рівні відбувається оцінювання дій людини, що виправдовує або не виправдовує довіру. Велике значення водночас має правильна причинна інтерпретація поведінки об’єкта довіри суб’єктом.

Психологічний аналіз міжособистісної довіри не може обмежуватись лише встановленням ролі і місця, умов її виникнення та динаміки розвитку у взаєминах. Важливим напрямом подальших наукових досліджень є пошук шляхів оптимізації довірчих відносин і цілеспрямованого впливу на них.

Література:

1. Бодалев А. Восприятие и понимание человека человеком. Москва : МГУ, 1982. 200 с.
2. Хорошилова Е. Феномен субъективной значимости другого человека : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Москва, 1984. 23 с.
3. Головаха Е., Панина Н. Психология человеческого взаимопонимания. Киев : Политиздат Украины, 1989. 189 с.
4. Ильин Е. Психология общения и межличностных отношений. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 576 с.
5. Духновский С. Диагностика межличностных отношений. Психологический практикум. Санкт-Петербург : Речь, 2009. 141 с.
6. Тарантей Л. Педагогика доверия: теоретико-методический аспект : монография. Гродно : ГрГУ, 2014. 212 с.
7. Балущий И. Особенности проявления доверия в статусных межличностных отношениях : дис.... канд. псих. наук: 19.00.05. Ростов-на-Дону, 2002. 160 с.
8. Скрипкина Т. Психология доверия : учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. Москва : Академия, 2000. 264 с.
9. Ильин Е. Психология для педагогов. Санкт-Петербург : Питер, 2012. 640 с.
10. Антоненко И. Сущность доверия как социально-психологического явления. *Вестник Университета Российской академии образования*. Москва, 2015. № 3. С. 34–44.
11. Ильин Е. Психология доверия. Санкт-Петербург : Питер, 2013. 282 с.
12. Гозман Л. Психология эмоциональных отношений : монография. Москва : МГУ, 1987. 76 с.
13. Обозов Н. Психология межличностных отношений. Киев : Лыбидь, 1990. 192 с.
14. Алексеева А. Основные элементы и структура межличностного доверия. *Социологический журнал*. Москва, 2009. № 3. С. 22–41.
15. Купрейченко А. Психология доверия и недоверия. Москва : Институт психологии РАН, 2008. 571 с.
16. Gareth R. Jones, Jennifer M. George. The Experience and Evolution of Trust: Implications for Cooperation and Teamwork. *The Academy of Management Review*. 1998. Vol. 23. № 3. P. 531–546. URL: <http://www.jstor.org/stable/259293> (дата звернення: 05.08.2019).
17. Эльстер Ю. Объяснение социального поведения: еще раз об основах социальных наук. Пер. с англ. И. Кушнарева. Москва : МГУ, 2011. 472 с.
18. Штомпка П. Доверие – основа общества. Пер. с пол. Н. Морозовой. Москва : Логос, 2012. 440 с.
19. Психологический словарь / под ред. В. Давыдова и др. Москва : Педагогика, 1983. 448 с.

Lysenko D. P. Psychological peculiarities of trust building in interpersonal relationships

The article is aimed at revealing the role and place of trust in interpersonal relationships, conditions of its emergence and dynamics of development. The factors that determine the actual level of trust as well as formal and dynamic characteristics are provided in the article.

It is emphasized that trust plays an important role in interpersonal relations, being the main condition for the formation of positive connections. Trusting relationships are characterized by comfortable communication, mutual understanding, psychological closeness and security.

The article reveals the core of the factors that determine the actual level of interpersonal trust. It has been concluded that the most important determinants of trust in relationships are the value orientations, evaluations and attitudes of the subject, security of the actions and behavior of the object in relation to the subject, confidence in the reliability of the other person.

The dynamics of trust development has been analyzed and it has been concluded that the processes of building trust to another person is inseparably connected with the genesis of interpersonal relationships. The first level of interpersonal trust depends on the subjective and objective factors and is characterized by the analysis of partners' social and psychological characteristics of the interaction patterns accessible for perception, by the formation of rational and emotional readiness for the implementation of trusting actions. The second level in the structure of trust depends on contextual and situational factors. At the third level an assessment of the actions of a person takes place, which justifies or doesn't justify the trust. In this regard, the correct causal interpretation of the behavior of the trust object by the subject is highly important.

Key words: *trust, interaction, communication, interpersonal relationships, object, subject, characteristics, determinants, dynamics.*